

УДК 328

Люба О.О.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ НА ПОСТЮГОСЛАВСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Проаналізовано чинники, що мали вплив на становлення інститутів представницької та законодавчої влади в Югославії на початку 90-х рр. XX ст. Виокремлено основні етапи розвитку парламентаризму на постюгославському просторі. Дається стислий огляд основних характеристик сучасних парламентів у країнах колишньої Югославії, їх ролі в легітимації існуючих політичних режимів та укоріненні демократичної політичної культури.

Ключові слова: парламентаризм, парламент, вибори у парламент, країни колишньої Югославії.

Любая Е.А.

СТАНОВЛЕНИЕ ИНСТИТУТА ПАРЛАМЕНТАРИЗМА НА ПОСТЮГОСЛАВСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Проанализированы факторы, повлиявшие на становление институтов представительной и законодательной власти в Югославии в начале 90-х гг. XX в. Выделены основные этапы развития парламентаризма на постюгославском пространстве. Дается краткий обзор основных характеристик современных парламентов в странах бывшей Югославии, их роли в легитимации существующих политических режимов и укоренении демократической политической культуры.

Ключевые слова: парламентаризм, парламент, выборы в парламент, страны бывшей Югославии.

Lyuba O.

FORMATION OF THE INSTITUTE OF PARLIAMENTARISM IN THE POST-YUGOSLAV SPACE

The factors that influenced the establishment of representative and legislative authorities in Yugoslavia in the early 1990s of XX century were analyzed. The main stages of the development of parliamentarism in the post-Yugoslav space are highlighted. A brief overview of the key features of modern parliaments in the countries of the former Yugoslavia is given, as well as their role in legitimizing of the existing political regimes and rooting of the democratic political culture is analyzed.

Keywords: parliamentarism, parliament, parliamentary elections, countries of the former Yugoslavia.

Процеси демократизації державного устрою досить чітко простежуються у функціонуванні політичних інститутів. Успішність процесів демократизації та модернізації сучасних балканських суспільств значною мірою залежать не тільки від політичного режиму, форми державного правління, а й від ефективної взаємодії існуючих демократичних інститутів (включаючи парламентські структури) з іншими гілками влади, їх здатності належним чином спільно

вибудувати стратегії національного розвитку. Процес партійного будівництва на початку 1990-х р. позначився і продовжує впливати на особливості стабілізації ситуації в державах, що виникли на теренах колишньої Югославії. XXI ст. поставило перед країнами постюгославського простору серйозні виклики, ставши своєрідним «екзаменатором» не лише щодо функціонування їхніх національних парламентів, а й наповнення останніх справжнім демократичним змістом, що, у свою чергу, передбачало активну політичну участь населення і його вплив на державне управління. Це актуалізує питання аналізу особливостей

становлення та розвитку парламентаризму у посткомуністичних країнах колишньої Югославії¹ на сучасному етапі їхнього демократичного розвитку.

Традиційно роль парламенту як політичного інституту вбачають у посередництві між суспільством і органами виконавчої влади. Методології аналізу парламентаризму, партійних систем присвячено чимало робіт таких зарубіжних авторів, як Р. Далтон, А. Лійпхарт, С. М. Ліпсет, С. Роккан, Дж. Сарторі. Серед українських дослідників цікавими є нароби В. Ковальчука, Ю. Шведа.

Наразі інститут парламентаризму в країнах колишньої Югославії є системою, в якій демократично формується владна воля незалежних балканських націй на основі представництва інтересів структурованих груп на державному рівні. Маючи глибоке історичне коріння, парламентаризм у країнах колишньої Югославії як політичний інститут та принцип організації влади реалізує свої повноваження лише наприкінці минулого століття. Однопартійна система тітовського періоду (1945-1980 рр.) сприяла появі кліважу² «центр-периферія». Компартією Югославії (з 1952 року – Союз комуністів Югославії), яка спочатку будувалася за принципом «демократичного централізму», встановлювалися «правила гри» і здійснювався контроль їх виконання

¹ Країни, що входили до складу СФРЮ (Боснія та Герцеговина, Македонія, Сербія, Словенія, Хорватія, Чорногорія). У цій статті подано аналіз парламентаризму в тих країнах, що здобули незалежність на поч. 1990-х рр. та не ввійшли до складу Союзної республіки Югославії.

² Теорія соціальних розмежувань, розроблена С. М. Ліпсетом і С. Рокканом, пояснює появу політичних партій крізь призму чотирьох фундаментальних відмінностей, що існують у суспільстві. На їхню думку, два з них є результатом так зв. національної революції (розмежування між центром і периферією, між державою і церквою), а інші два з'явилися в результаті промислової революції (розмежування між містом і селом, між власниками і робітниками). Базові соціальні розколи здатні транслюватися в ідеологічну сферу («ідеологічний розкол»). Інституціалізовані розколи задають структуру політичних альтернатив, в рамках якої будуються індивідуальні партійні уподобання виборців. Таким чином, розколам відповідає виникнення таких видів політичних партій: «центр-периферія» – партії на етнічній і мовній основі; «державо-церква» – релігійні партії; «місто-село» – аграрні партії, консервативні і ліберальні; «власники-робітники» – соціалістичні партії [1, с. 66].

республіканськими і крайовими парторганізаціями (формальними структурами, як і в Радянському Союзі). Через відсутність альтернативної сили комуністам боротьба периферії з центром проходила в рамках СКЮ. Фактична однопартійність та багаторічне монополне панування КПЮ-СКЮ на чолі з прогресивним лідером колишньої Югославії Й. Б. Тіто виступали свого роду запобіжником багатопартійної діяльності, а робота з розширення повноважень республіканських партій, що активно проводилася партійними організаціями Словенії, Хорватії, Косово і Воеводини не мала особливого успіху. З відходом з політичної арени Й. Б. Тіто та внутрішньопартійним розколом Компартії Югославії такі обмежувачі зникли, натомість реваншистські та сепаратистські настрої серед політичних еліт перетворили Балкани кінця ХХ ст. в одне з головних джерел нестабільності у Європі. Можна по-різному оцінювати функціонування цього політико-владного союзу та його ролі в югославському суспільстві, проте за рахунок багатоступінчастої автономії в югославській федерації і завдяки практиці квотного представництва вдавалося стримувати агресію та нетерпимість численних етнічних груп, що мешкали на її території.

Як відзначила О. Гуськова, для Югославії 1990-й рік став початковим етапом задуманого переходу до парламентаризму європейського зразка. Федерація, розбита на шість, практично самостійних, суб'єктів (республік), вела пошук найбільш оптимальних варіантів такого переходу [2, с. 146]. На XIV-му надзвичайному з'їзді СКЮ (січень 1990 р.), що став переломною віхою в історії компартії Югославії, екс-президент СР Сербії С. Мілошевич виступив із ініціативою відмовитися від конституційно закріплених прав республік і ввести голосування за принципом «одна людина – один голос» (що означало б домінування сербів у керівництві на федеральному рівні). Республіканські комуністичні партії Словенії та Хорватії виказали свою незгоду щодо майбутнього політичного розвитку їхніх країн. На знак протесту делегація СК Хорватії разом із делегацією СК Словенії, які робили ставку на економічну і політичну лібералізацію країн, покинули з'їзд та незабаром відокремились від головної партії.

Зародження парламентаризму нового зразка проходило в умовах глибокої кризи правлячої партії – СКЮ, поширення ідей націоналізму й антикомунізму. На початку 1990-х років у республіках СФРЮ пройшли

перші багатопартійні, альтернативні вибори, які ознаменували кінець мегациклу гегемонії СКЮ. Фактично ці вибори стали пусковим механізмом політичних перетворень, що завершилися метаморфозами партійної системи та модифікацією парламентів на постюгославському просторі. У республіканських парламентах перемогу здобули опозиційні партії: в Словенії більшість голосів набрала коаліція «Демократична опозиція Словенії»; в Хорватії – опозиційна націоналістична партія «Хорватська демократична співдружність», в Боснії і Герцеговині – націоналістичні партії боснійських мусульман, хорватів і сербів, а в Македонії – націоналістична «Внутрішня македонська революційна організація – Демократична партія македонської національної єдності». Наступники СКЮ залишилися при владі лише у Сербії та Чорногорії. Спочатку парламенти Словенії та Хорватії, пізніше Македонії, Боснії та Герцеговини прийняли поправки до своїх конституцій, які легалізували багатопартійність. Наступним кроком стало проголошення незалежності від Югославії. Таким чином, у конфлікті «центр-периферії» центр втратив свої панівні позиції, а на базі периферійних комуністичних організацій сформувалися і почали діяти соціал-демократичні, соціалістичні та радикально-націоналістичні політичні партії.

Незмінним супутником конфлікту між «центром і периферією» в усіх країнах балканського регіону є міжетнічний, культурний, а іноді й релігійний виміри. Слушною є думка провідного американського дослідника А.Ліпхарта, що «політичні партії є основним інституційним засобом перенесення існуючих у суспільстві протиріч у сферу політики. Тому те, наскільки кордони між партіями збігаються з основними лініями поділу в суспільстві, має величезне значення» [3, с. 120]. Розпад СФРЮ виявив розмежування не тільки між колишніми союзними республіками у сенсі національних відносин, а й між різноманітними національно-територіальними об'єднаннями всередині країн, що особливо помітно простежувалося у політико-ідеологічній палітрі. Інтереси лівого руху в Югославії були представлені соціалістичними і соціал-демократичними партіями. Останні складалася з комуністів, які перейшли на соціал-демократичні позиції, і нових республіканських соціал-демократичних партій. Крім того, з'явилися партії, які оголосили себе соціалістичними і також мали соціал-демократичну спрямованість.

Однак характер цих партій, зазнавав трансформацій у процесі практичної парламентської діяльності. «На першому етапі формування, – відзначає О.Гуськова, об'єднувальною платформою соціал-демократичних партій була орієнтація на демократичний соціалізм, багатопартійну систему, соціальну захищеність трудящих. Водночас сформувався ряд неокомуністичних партій, які відстоювали інтернаціональні, загальноюгославські ідеали і цінності (Рух за Югославію, Новий комуністичний рух Югославії, Робоча партія Югославії, Соціалістична народна партія Югославії та ін.) [2, с.148].

Процес інституціоналізації парламентаризму на Західних Балканах прискорився у зв'язку з набуттям країнами югославського простору незалежності. На відміну від соціалістично орієнтованих країн Західної Європи, посткомуністичні суспільства не мали достатнього досвіду партійної політики. Перший цикл вільних виборів у країнах колишньої Югославії, так зв. «установчі вибори», що відбувалися після відмови від авторитарного режиму, знаменували стартовий етап демократичних перетворень у суспільстві. Можна погодитися з думкою В. Гельмана, що в процесі демократичного транзиту в посткомуністичних країнах «установчі вибори» відіграють трояку роль: інституційну – встановлюють систему політичних інститутів, в рамках якої розвивається електоральна конкуренція; біхевіоральну – формують «меню» переваг і патерни поведінки виборців, тим самим визначаючи і контури нової партійної системи; трансформаційну – створюють основу легітимізації нових політичних режимів і суттєво обмежують можливість повернення до старих і/або перехід до нових недемократичних форм правління [4, с. 46]. У югославських республіках «установчі вибори» не тільки створили інституційні рамки нових демократій, а й структурували масову політичну участь в його конвенціональних формах.

Особливий випадок серед інших країн постюгославського простору уявляє собою Словенія, яка є однією з найбільш етнічно однорідних країн світу. На поч. 1990-х р. 91% її населення становили словенці, 80% сповідували католицизм. У 1988-1989 рр. виникають перші партійні організації, опозиційні до влади, що висунули свої претензії не тільки на економічну, а й на політичну самостійність: Словенський демократичний союз (СДС), Соціал-демократичний союз Словенії (СДСС), Словенський християнсько-соціальний рух (СХСД), Словенський

селянський союз (СКС). Процес формування багатопартійності, що розпочався, свідчив про прагнення опозиційних сил здійснити в республіці ідею парламентської демократії. Це, у свою чергу, вимагало змін у законодавчо-правовому полі та ревізії виборчої системи.

Як відзначили словенські дослідники А. Габрич та З.Чепич, політичні зміни підтримало і партійне керівництво країни – Союз комуністів Словенії (СКС). Останню крапку в давній суперечці про відмінність політичних поглядів у лавах правлячої партії Югославії, було поставлено на засіданні надзвичайного XIV з'їзду Союзу комуністів Юго-славії [5, с.74]. Союз комуністів Словенії, досить швидко і рішуче трансформувався в соціал-демократів³. Колишній Соціалістичний союз Трудового народу Словенії перетворився в Соціалістичну партію Словенії⁴, Союз соціалістичної молоді Словенії – в партію Ліберальна демократія Словенії⁵. У Словенії після 1990 р. утворилися також і інші партії, але більшість з них не набрала на виборах необхідної для входження в парламент кількості голосів і згодом припинили свою діяльність, інші – об'єдналися з більш великими партіями. Широку популярність та політичну вагу у словенському суспільстві набули опозиційні партії з коаліції ДЕМОС⁶.

³ Соціал-демократи Словенії (наступниця Союзу комуністів Словенії) була заснована в 1989 р. як Партія демократичного оновлення. З 1993 по 2005 р. – Об'єднаний список соціал-демократів [6].

⁴ Словенська народна партія виникла в 1988 р. як перша некомуністична політична організація в СФРЮ під назвою Словенський селянський союз. 15 квітня 2000р. законодавчо оформилася у тандемі з Словенськими християнськими демократами [7].

⁵ У 1994 р. ЛДП (створена в 1990 р.) об'єдналася з рядом інших партій (Демократичною партією, Соціалістичною партією і Зеленими - Екологічно-соціальною партією) в нову партію - Ліберальна демократія Словенії (ЛДС), яка справила істотний вплив на політичне життя країни в наступні роки. Ліберальна демократія Словенії - центристська партія, що дотримується традицій і цінностей ліберальної демократії. Очолювала правлячі коаліції з 1992 по 2004 рік. На виборах 2004 р. зазнала поразки, набравши 22,79% голосів виборців, і зайняла 2-е місце з 23 мандатами. У 2007 р. значна кількість депутатів покинуло ЛДС, і її парламентська фракція скоротилася до 11 осіб [8].

⁶ До коаліції ДЕМОС увійшло шість партій: Партія християнських демократів Словенії та Словенський селянський союз (з 2000 р. об'єдналися у Словенську народну партію), Словенський демократичний союз, Ліберальна партія, Соціал-демократична партія Словенії та Партія Зелених Словенії [5, с.73].

У квітні 1990 р. у Словенії пройшли перші багатопартійні вибори, у яких взяли участь 34 партії. Більшість місць в парламенті здобув «Об'єднаний список соціал-демократів» – 17,3%, які отримали 14 місць у парламенті. Далі йшли Ліберальна демократична Словенія – 14,5% /12 місць, Християнсько-демократична партія – 13 % / 11 місць, Словенська народна партія – 12, 6% /11 місць та інші партії, що набрали менше 10% голосів [9]. Прем'єр-міністром Словенії став представник словенського християнсько-соціального руху, лідер партії християнських демократів Л. Петерле.

Процес «роз'єднання» з СФРЮ на території Словенії відбувся за принципом «малої крові» (нетривалий збройний конфлікт між словенськими збройними формуваннями і ЮНА). Словенія, отримавши незалежність, активно почала змінювати політичний ландшафт та запроваджувати конституційні реформи у партійне будівництво. Важливим результатом діяльності нового багатопартійного парламенту Словенії стало прийняття Декларації про незалежність.

Наступний етап розвитку парламентаризму в Словенії розпочався у грудні 1992 р., коли пройшли перші незалежні вибори президента і парламенту до Державних зборів і Державної ради. Президентом країни було обрано представника партії Демократичного оновлення (колишнього СКС) М. Кучана. На розстановку політичних сил у парламенті вплинула низка проблем, з якими зіткнулися політичні партії перед виборами: розкол Словенського демократичного союзу та, як наслідок, втрата правлячою коаліцією ДЕМОС більшості місць у парламенті; неспроможність партій розв'язувати проблеми, що постали перед молодою державою (падіння виробництва, зростання інфляції, зниження рівня життя, безробіття). У новий парламент пройшло вісім партій, серед яких провідні позиції посіли лівоцентристи – Ліберально-демократична партія (її глава Я. Дрновшек став прем'єр-міністром), Словенські християнські демократи та Партія демократичного оновлення. Таким чином, у Словенії кардинальні конституційно-правові, соціально-економічні реформи провели саме колишні комуністи. Останні, легко змінивши політико-ідеологічні орієнтири, змогли блокувати прорив у владу націоналістів та інших радикальних груп і зрештою вивести країну у ранг розвиненої європейської країни з високим рівнем життя й економічного розвитку.

Останні парламентські вибори 2014 р., що стали сьомими в історії незалежної Словенії, були відзначені рекордно низькою явкою в 50%, що свідчить про втрату довіри громадян до інституту представницької демократії. На сьогодні найвпливовішою партією в країні є лівоцентристська «Партія Міро Цецара» – 34, % голосів (36 мандатів у легіслатурі), яка набула популярності у період, коли, за словами експертів, словенське суспільство переживає одну з найсерйозніших економічних і політичних криз у своїй історії, а кілька колишніх провідних політиків країни підозрюються або вже відбувають покарання за корупцію [10]. Друге місце за кількістю голосів отримала консервативна Словенська демократична партія на чолі з экс-прем'єром Я. Яншею (20,7 % голосів – 21 мандат). Прохідний бар'єр 4% подолали ще п'ять партій і коаліцій: Демократична партія пенсіонерів Словенії (10,2% голосів – 10 мандатів); Коаліція «Об'єднані ліві» (5,9% голосів – 6 мандатів); «Соціал-демократи» (5,9% голосів – 6 мандатів); партія християнських демократів «Нова Словенія» (5,5% голосів – 5 мандатів), «Альянс Альонки Братушек» (4,4% голосів – 4 мандати). Останні два мандати у парламенті традиційно належать представникам національних меншин (італійців і угорців) [11].

Важливу роль у формуванні хорватського парламентаризму відіграла націоналістична партія Хорватська демократична співдружність (ХДС)⁷ й, передусім, її засновник та ідейний натхненник харизматичний лідер Ф.Туджман. Як відзначають експерти, напередодні виборів 1990 р. Союз комуністів Хорватії⁸ мав досить високий рейтинг серед

населення: з цією партією майбутнє Хорватії пов'язували близько 20% виборців в Рієці і Спліті і 13% в Загребі, однак дієвість та активність нової націоналістичної партії (ХДС) кардинально змінило розстановку сил у хорватському Саборі [14, с.223].

Згідно з конституцією Хорватії 1990 р., хорватський двопалатний Сабор складався з Палати депутатів, що обиралася прямим голосуванням та Палати жупаній, до якої 21 жупанія призначала по три своїх представників без урахування кількості жителів. За результатами демократичних виборів, що відбулися в Хорватії у 1990 р., у другому турі виборів (6-7 травня) з 356 депутатських місць, ХДС отримала переконливу більшість – 42 % голосів виборців та 205 (58 % у парламенті) місць [12]. На думку дослідниці О. Пономарьової, впродовж останнього десятиріччя ХХ ст. саме ця партійно-політична структура була провідником базового для СФРЮ конфлікту «центр-периферія», який призвів до громадянської війни (що почалася з Хорватії), і який продовжується у колишніх югославських республік, за винятком, Словенії [15, с. 65-66]. Друге місце у парламенті зайняла SKH-SDP (колишній SKX) – 26 % голосів виборців, що склало 107 місць у Саборі (30 %). Виборчий поріг подолали ще дві партії – Коаліція народної згоди (KNS) – 15 % голосів, 21 місце (5,9 %) та Сербська демократична партія (SDS) – 1,6 % голосів, 5 місць (1,4 %). Інша частина докомпонувалася з незалежних кандидатів і національних меншин. Відзначимо, що справжньої парламентської і позапарламентської опозиції в Хорватії не склалося: монополія ХДС визначалася не лише кількістю представників, а й підтримкою її програми більшістю депутатів Сабору. Фактично партії з передвиборної коаліції підкорилися стратегії і тактиці ХДС, що дозволило цій політичній силі фактично відродити однопартійну систему, далеку від парламентської демократії. ХДС (навіть не будучи партією у класичному розумінні цього слова) перебувала при владі протягом десяти років й являла собою ідеальний приклад харизматичної політичної організації. Таким чином, на етапі становлення парламентаризму в незалежній Хорватії переважний вплив здійснювали дві основні політичні сили – націоналістична партія

ців – 10 місць в парламенті. У коаліції з Хорватською соціал-ліберальною партією (HSL) виграла парламентські вибори у січні 2000 р.[13].

⁷ ХДС - партія правоконсервативного спрямування, заснована 17 червня 1989 р. прихильниками повної незалежності Хорватії від СФРЮ. За результатами парламентських виборів у 1990 р. стала правлячою в Соціалістичній Республіці Хорватія на чолі з Франьо Туджманом. Під керівництвом ХДС в 1991 р. Хорватія проголосила незалежність, яка була визнана міжнародним співтовариством (остаточний суверенітет Хорватії був встановлений після завершення війни в 1995 р.). З 2003 по 2011 рр. входила в коаліції з малими партіями в уряд Хорватії [12].

⁸ Союз комуністів Хорватії (SKH) з поч. 1990 р. отримала додаткову назву Партія демократичних змін (SDP). У багатопартійних виборах у квітні 1990 р. SKH-SDP зазнала поразки, але залишилася в парламентській опозиції. Під час парламентських виборів 1992 р. SDP виборола 5,52% голосів виборців і в цілому 11 місць в парламенті. З квітня 1994 р. об'єдналася із партією Соціал-демократи Хорватії (SDH), сформувавши Соціал-демократичну партію Хорватії на чолі з І. Рачаном. За результатами виборів 1995 р. SDP здобула 8,93% голосів вибор-

ХДС та колишні комуністи СДП. Новий багатопартійний парламент прийняв багато історично важливих рішень, у тому числі: хорватську Конституцію (від 22 грудня 1990 р.), Декларацію про незалежність (від 25 червня 1991 р.), рішення про припинення зв'язків з колишньою Югославією (від 8 жовтня 1991 р.) та інше [12]. Парламентські вибори 2000 і 2004 рр. показали маятникові коливання в настроях електорату. Коаліція націоналістичних і ліберально-демократичних партій поступилася партійною першістю соціал-демократичним і центристським інститутам (ХДС програвало в 10 з 11 виборчих округів).

Начасі політичні партії і партійна система загалом суттєво впливають на політичний процес у Хорватії. Націоналістичні та соціал-ліберальні ідеї зберігають у хорватському суспільстві свою популярність, про що свідчать результати останніх парламентських виборів 2016 р. в країні. За результатами виборів, найбільше голосів здобула правоцентристська «Патріотична коаліція» (ХДС) – 36,3% (61 місце у парламенті). Її головний опонент та суперник – лівоцентристська коаліція «Хорватія зростає» (СДП) отримала 33,82%, 54 мандати. Третє місце виборів «Міст незалежних списків»⁹, що одержав 9,91%, 19 місць [16]. У жовтні 2016 р. уряд країни очолив лідер ХДС А. Пленкович.

У країні наразі існує багато інших націоналістичних, радикальних партій, які, хоча і не відіграють вагомій ролі в політичному процесі, але їхня діяльність створює певний соціально-політичний клімат, виховує цілеспрямоване нове покоління громадян. Приміром, помірна правоцентристська Хорватська соціально-ліберальна партія (ХСЛП) до кінця 1990-х рр. була найсильнішою опозиційною одиницею в країні, а зараз є урядовою партією. Це одна з небагатьох партій у Хорватії, що підтримує вимоги сербів на автономію в складі Хорватії, виступає за повернення до єдиної сербсько-хорватської мови, акцентує увагу на необхідність виховання толерантних

громадян. За мирне вирішення етноконфесійних розмежувань виступає і центристська Хорватська народна партія. До досить відомих відносяться: Демократична асамблея Істрії, Сербська народна партія, Сербська незалежна демократична партія, Хорватська партія права – Анте Старчевича, Партія праці та солідарності, Хорватська селянська партія, Хорватська християнсько-демократична партія, Хорватська партія пенсіонерів та інші.

Становлення та розвиток парламентаризму в Боснії і Герцеговині, яку, до цього часу, незмінно відносять до «*failed state*» [17], залежить не тільки від політичних, а й від конкретно-історичних умов. Так звана «м'яка федерація» складається з двох утворень (ентитетів): мусульmano-хорватської Федерації Боснія і Герцеговина та Республіки Сербської. У випадку цієї проблемної (як щодо політико-державного устрою, так і в сенсі соціально-політичних, етнокультурних і релігійних взаємовідносин) країни, слід погодитися з О.Пономарьовою, що існуючий політичний устрій відбиває і водночас підтримує головний на постюгославському просторі конфлікт «центр-периферія» [15, с.69]. Дейтонські угоди 1995 р. припинили збройний конфлікт у Боснії і Герцеговині, але не створили засад для функціонуючої держави. Натомість у суспільстві акцентувалися етнічно-релігійні розмежування, що стають ще більш помітними під час виборів.

На початку 1990-х рр. Багатопартійність в Боснії і Герцеговині формувалась під час розпаду СФРЮ та сходження з політичної арени республіканського Союзу комуністів БіГ¹⁰ (СК БіГ). За результатами парламентських виборів, що пройшли у листопаді-грудні 1990 р., партії лівої орієнтації – СК БіГ, Соціалістична демократична партія, Союз реформаторських сил та ін., фактично втратили свою політичну вагу, і уряд сформувала «національна коаліція» трьох партій: мусульманська Партія демократичних дій (ПДД)¹¹, Сербська демократична

⁹Міст незалежних списків – партійна платформа у Хорватії, утворена 17 листопада 2012 р. Ідеологія: фіскальний консерватизм, економічний лібералізм. Виступає за фінансову відповідальність (збалансований бюджет), скорочення державних витрат і зменшення державного боргу, зниження податків, реформи у державному секторі економіки і скорочення адміністративних одиниць Хорватії. Підтримує експансіоністську грошово-кредитну політику, обстоює введення приватної охорони здров'я та створення державного «Агробанку» [16]

¹⁰ Соціал-демократична партія є діючою в БіГ. Була створена в 1990 р. шляхом перейменування Комуністичної партії БіГ. Сама ж партія зводить свою появу до 1909 року, коли була заснована Соціал-демократична партія БіГ. Основна мета – побудова демократичного соціалізму.

¹¹ ПДД була заснована 26.06.1990 р. в Сараєво Алією Ізетбеговичем і в тому ж році набрала найбільшу кількість голосів на парламентських виборах (86 місць в Скупщині з 240). Початково задумувалася як об'єднання громадян мусульманського віросповідання, що мешкали на той час в Югославії. Безкомпромісна політика Ізетбеговича,

партія Боснії і Герцеговини (СДП БіГ) і Хорватська демократична співдружність Боснії і Герцеговини (ХДС БіГ). За підсумками голосування комуністи та їхні союзники отримали 9 % місць в парламенті, реформісти – 5%, тоді як їхні опоненти розділили між собою 36% – ПДД, 30% – СДП і 18% – ХДС [19]. Власне такий партійний преферанс був відтворенням національного складу республіки та відбиттям інтересів основних етноконфесійних груп. Як відзначала О. Гуськова, навіть списки кандидатів у члени Президії СР БіГ склалися і публікувалися за національною ознакою: «кандидати-мусульмани, кандидати-серби, кандидати-хорвати і кандидати інших народів і народностей» [14, с. 224]. Це, у свою чергу, вилилося у конфлікти й конфронтації в середовищі багатопартійної парламентської структури і зрештою переросло у воєнний збройний конфлікт.

На сьогодні в Парламентській асамблеї¹² не існує жодної загальнодержавної політичної партії, немає партії-лідера або стійкої коаліції як у парламентах сусідніх Сербії та Хорватії. Політичні рішення, що приймаються в країні, під пильним наглядом протекторів (ЄС, ООН) носять більш декларативний характер. Традиційно визначають розстановку політичних сил в країні три основні національні групи – мусульмани-бошняки (50,1%), православні серби (30,7%) і хорвати-католики (15,4%) [20, с.54]. Унікальність партійної ситуації полягає у формуванні за регіональним принципом: у хорватско-мусульманській або сербській частині. Кожна з етнічних спільнот, які локалізовані територіально (в одній країні існують три окремі світи з власними ЗМІ,

системами освіти, телекомунікації і, навіть, енергопостачання) створює свої національні партії.

Сучасна БіГ являє собою найчистіший зразок сучасної несuverенної демократії, де зусиллями міжнародного співтовариства вдається зберігати формальну цілісність країни. Євросоюз начасі залишається єдиною політичною силою, здатною реально сприяти проведенню необхідних країні конституційних реформ. У міжнародному співтоваристві існує консенсус з приводу того, що дейтонська система значною мірою себе вичерпала, а тому існуючий сьогодні в БіГ інституційний дизайн має бути замінено простішою, більш транспарентною і інституційно гомогенною системою. Однак у самій країні не досягнуто консенсусу з приводу того, що саме призвело в минулому країну до катастрофи, що конкретно неправильно у сучасній політичній системі тощо. У сербській частині держави виступають проти будь-яких змін дейтонської системи, тоді як у Федерації відстоюють думку про створення частково децентралізованої і регіоналізованої унітарної структури на всій території країни. Остання має бути заснована на принципах правової держави та інших загальнодемократичних ліберальних принципах, а не на колективних етнічних правах. Як бачимо, партійна система і політичний баланс сил Боснії і Герцеговини ще не набули стійкої форми. Серед позитивних зрушень слід зазначити, що в останні роки в БіГ створюються максимально сприятливі умови для багатопартійності, що стимулює появу на політичній арені нових політичних партій. За результатами останніх виборів, у парламент пройшли понад десять партій: Партія демократичної дії, Альянс незалежних соціал-демократів Мілорада Додіка, Демократичний фронт Зелчко Комзіка, Сербська демократична партія, Соціал-демократична партія Боснії і Герцеговини, Хорватський демократичний союз та інші [21].

Результати процесу розпаду Югославії для кожної із складових її країн були різними. Досить сприятливими для демократичного транзиту виявились стартові умови в Македонії. Колишня Югославська Республіка Македонія (КЮРМ), як наразі визначається ця країна в офіційних документах міжнародного співтовариства, досить послідовно та ефективно використала часовий потенціал (проголошення незалежності у вересні 1991 р., прийняття Конституції у листопаді 1991 р., поступова імплементація

спрямована на відокремлення Боснії і Герцеговини від Югославії і створення унітарної ісламізованої держави, багато в чому стала каталізатором громадянської війни. Хоча розкол ПДР в 1996 р. послабив партію, вона залишається однією з найсильніших партій бошняків як на федеральному, так і на державному рівні. Начасі партія стоїть на консервативних позиціях, декларує прихильність до загальнодемократичних і традиційних цінностей та збереження БГ як єдиної багатонаціональної держави і підтримує перспективи європейської інтеграції Боснії і Герцеговини. Очолює партію син колишнього президента Боснії і Герцеговини і засновника партії Бакір Ізетбеговіч [18].

¹² Парламентська асамблея – двопалатний вищий законодавчий орган Боснії і Герцеговини – представлений Палатою представників і Палатою народів (див. Таблицю 1.)

європейських норм права) для формування парламентаризму.

Перші парламентські вибори в Македонії на багатопартійній основі пройшли в листопаді-грудні 1990 р., в яких взяло участь близько 20 політичних партій. Найбільшу кількість місць у парламенті виборола національна коаліція партій «Внутрішня македонська революційна організація – Демократична партія македонської національної єдності» (ВМРО-ДПМНС)¹³. ВМРО-ДПМНС створила найбільшу фракцію в парламенті, однак їй довелося задовольнятися роллю опозиції, а коаліційний уряд сформували Соціал-демократичний союз Македонії (СДСМ)¹⁴, Соціалістична і Ліберальна партії Македонії за участю Партії демократичного процвітання албанців. Цей уряд, – відзначала О.Гуськова, називали «експертним», оскільки призначення міністрів не пов'язувалося з належністю до тієї чи іншої політичної партії [14, с.224]. Приваблива передвиборча програма (положення демократизації, розвитку ринкової економіки тощо) дозволяла соціал-демократам перетягувати на себе велику частину електорату та зберігати панівні позиції у парламенті до кінця 1990-х рр. У 1994 р. «Союз за Македонію» із 120 місць у парламенті отримав 85 [22], що дозволило їм сформувати практично безопозиційний парламент та уряд. Відзначимо, що СДСМ і до цього часу користується високою довірою

серед населення, має високі показники у рейтингу політичних партій і є головним конкурентом правлячій коаліції, яку зазвичай складає ВМРО-ДПМНС.

Подібно до інших балканських постюгославських країн Македонія має певну кількість етнокультурних та релігійних проблем. На початку XXI ст. країна ледве уникла громадянської війни (події 2001-2002 рр.), що призвело до різкої радикалізації діяльності національних македонських і албанських партій. Частка албанських партій у парламенті Македонії за результатами останніх парламентських виборів 2016 р. представлена таким чином: Демократичний союз за інтеграцію отримав 7,5% голосів – 10 місць, утворилися нові партії албанської меншини Рух Біса (5% / 5 місць) та коаліція «Албанський альянс» (3% / 3 місця), Демократична партія албанців (2,7% / 2 місця) [23]. Одне з найбільш суперечливих питань, що піднімається наразі у парламенті цими політичними силами, це питання кантонізації Македонії або відокремлення південних територій, населених переважно албанським населенням. Крім того, в Македонії зберігається складна соціально-політична, економічна ситуація зумовлена транзитом біженців із Сирії, корупцією серед державних чиновників, що дає привід для постійної конфронтації між двома основними політичними силами, кожна з яких періодично створює альянс з однією з албанських партій і менш впливовими партнерами. Хоча сьогодні у Македонії зареєстровано близько 80 політичних партій, ВМРО-ДПМНС та СДСМ зберігають свої чільні позиції.

Таким чином, нові парламентські вибори, що вперше відбулися уже в незалежних республіках Югославії, були логічним продовженням виборів 1990 р. і також стали частиною процесу «установчих виборів». Особливістю цих виборів було: 1) проходили на основі виборчого законодавства західного зразка, прийнятого в результаті консенсусу між усіма зацікавленими акторами, в установлені Конституціями терміни; 2) усі політичні партії, що заявили про намір іти на вибори, отримали повноцінний пакет для участі. Установчі вибори заклали підвалини для подальшого демократичного транзиту цих балканських країн та встановлення парламентаризму західноєвропейського зразка.

Накопичений більш ніж 25-річний досвід формування і функціонування представницьких органів у країнах постюгославського

¹³ Націоналістична партія, створена в 1990 р., відстоює концепцію «македонізма» (національної єдності македонців). Претендує на спадкування «історичної» ВМРО (утвореної в 1893 р.). На вибори у 1990 р. вийшла з гаслами за створення автономної, незалежної і демократичної македонської держави, системи ринкової економіки та стала найвпливовішою парламентською партією. Сьогодні пріоритетними напрямками партії є: включення Македонії в Європейський Союз і НАТО, незалежність і суверенність Республіки Македонія; правова держава, ринкова економіка і приватна власність, свободу віросповідання [22].

¹⁴ Соціал-демократичний союз Македонії (СДСМ) – наступник Союзу комуністів Македонії - Партії демократичних перетворень, заснований в 1991 р., входить до Соціалістичного союзу. У 1993 р. частина членів СДСМ відокремилась, утворивши Демократичну партію на чолі з П. Гошів. У листопаді 2005 р. від неї відколотась Нова соціал-демократична партія, яка в 2006-2008 рр. входила в уряд і лише на виборах 2008 р. повернулася до лав СДСМ. З 1992 р. по 1998 р. Альянс за Македонію на чолі з СДСМ утворив правлячу коаліцію. Партія виступає за побудову соціально справедливого суспільства, демократичної правової держави, приєднання до ЄС і НАТО [23].

простору є наслідком природного прагнення широких мас населення до вираження своїх нагальних інтересів у вирішенні завдань державного управління та суспільного розвитку. Відзначимо, що сьогодні практично в усіх країнах постюгославського простору парламентаризм склався як цілісна система законодавчо-правових норм, політико-владних відносин між політичними інститутами, які виконують законотворчі та

представницькі функції. Сучасні парламенти країн колишньої Югославії демонструють певну подібність: переважно це однопалатні парламенти (крім Боснії та Герцеговини), обираються на основі вільного таємного голосування терміном на чотири роки (крім Словенії); провідними політичними силами є або колишні комуністи (соціал-демократи), або націоналісти (див. Таблицю 1.)

Таблиця 1.

Характеристики сучасних парламентів на постюгославському просторі (складено за офіційними сайтами парламентів країн [23-29])

Характеристики парламентів	Боснія і Герцеговина	Косово (частково визнана)	Македонія	Сербія	Словенія	Хорватія	Чорногорія
Назва парламенту	Парламентська асамблея Боснії і Герцеговини (босн. Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine)	Асамблея Косова (алб. Kuvendi i Kosovës, серб. Скупштина Косова, Skupština Kosova)	Збори Республіки Македонії (мак. Собранието на Република Македонија)	Народні збори Сербії (серб. Народна скупштина Републике Србије/ Narodna skupština Republiki Srbije)	Державні збори Республіки Словенія Національна Асамблея Словенії (словен. Državni zbor Republike Slovenije).	Сабор (хорв. Hrvatski sabor)	Скупщина Чорногорії (чорногор. Скупштина Црне Горе/Skupština Crne Gore)
Тип парламенту	двопалатний	однопалатний	однопалатний	однопалатний	однопалатний	однопалатний з 2001р.	однопалатний
Склад палат парламенту	Палата народів (верхня палата) - 15 місць. 10 депутатів від мусульм.-хорват. Федерації БіГ (5 від хорв. і 5 - від боснійців), 5 - від Республіки Сербської Палата представників (нижня палата) - 42 місця (по 14 депутатів від кожної з 3х громад країни - серби, хорвати і боснійці).	120 депутатів, з яких 100 обираються прямим голосуванням, а 20 розподіляються між етнічними меншинами: 10 місць – серби, 4 - цигани, ашкалі і гюпти. 3 - бошняки. 2 - турки. 1 - горанці.	від 120 до 140 депутатів. На сьогодні 123 депутата Зборів - 120 в шести багатомандатних виборчих округах і три - за кордоном.	250 депутатів	Національна Асамблея – 90 місць. 88 депутатів від політичних партій, 2 від угорської і італійської меншин.	від 100 до 160 депутатів. Певне число мандатів зарезервовано за етнічними меншинами та хорватської діаспорою. На сьогодні кількість депутатів - 151., з них 8 представляють меншини і 3 – діаспору.	1 депутат на кожні 6 тис. виборців. На сьогодні 81 депутат.
Термін повноважень депутатів	чотири роки	чотири роки	чотири роки	чотири роки	п'ять років	чотири роки	чотири роки
Останні вибори до парламенту	12 жовтня 2014 р.	11 червня 2017 р.	11 грудня 2016 р.	24 квітня 2016 р.	13 липня 2014р.	11 вересня 2016 р.	16 жовтня 2016 р.

Основні політичні сили у парламентах	Партія демократ дії; Союз незалежних соціал-демократів Серб. демокр. партія Демократичний фронт Хорват. демократична співдружність БіГ Союз за краще майбутнє БіГ Соціал-демократична партія БіГ	Демократична партія Косово; Альянс за майбутнє Косово; Ініціатива за Косово.	ВМРО-ДПМНС; Соціал-демократ. союз Македонії; Демократичний союз за інтеграцію; Рух Біса; Албанський альянс; Демократична партія албанців	Сербська прогресивна партія; Соціалістична партія, Єдина Сербія Сербська радикальна партія; Досить (партія) Демократична партія; Двері, ДПС	Партія Міро Церара; Словенська демокр. партія; Демокр. партія пенсіонерів Словенії; Об'єднані ліві; Соціал-демократи; Нова Словенія – Христ. народна партія; Альянс Альонки Братушек	Коаліція ХДС; Народна коаліція; Коаліція «Єдиний вибір»; Міст; Коаліція «За прем'єр-міністра»; Хорв. демокр. співдружність (хорв. за кордоном) Самостійна демократ сербська партія (від нац. меншин)	Демократична партія соціалістів Чорногорії; Демократичний фронт; Ключ; Демократична Чорногорія; Соціал-демократична партія; Соціал-демократи Чорногорії; Партія бошняків.
Спікери парламента	Огнен Тадич (верх. палата) Борьяна Кришто (ниж. палата)	Кадрі Веселі з 2014 р. по 2017	Талат Джафері	Майя Гойкович	Мілан Брглез	Гордан Яндроквич	Іван Брайович
Офіційний сайт	http://www.parlament.ba	http://www.assembly-kosova.org	http://www.sobranie.mk	http://www.parlament.rs	http://www.dz-rs.si	http://www.sabor.hr/hr	http://www.sкупstina.me

Підсумовуючи, маємо зазначити таке. Трансформація югославської політичної системи, проголошення державної незалежності балканськими країнами, поява багатопартійності й ідеологічного плюралізму, кристалізація суспільних та політичних інтересів тощо стали підґрунтям для конституювання інститутів парламентаризму у Боснії та Герцеговині, Македонії, Словенії та Хорватії. Розвиток парламентаризму відбивав потреби балканських демократій у легітимації їхніх політичних режимів, формуванні системи соціально-політичного представництва, організації багаторівневого держуправління, законотворчості відповідно до демократичних процедур. Парламентаризм у цих країнах формувався не тільки внаслідок зміцнення економічних і соціальних позицій національних еліт, а й завдяки залученню їх у процеси демократизації і модернізації, водночас відбувалося запозичення політичних інститутів парламентського типу за західним зразком. За роки незалежності країн колишньої Югославії були закладені основи парламентаризму, який сьогодні розглядається як один із факторів стабільного розвитку держави і суспільства. Звісно, що парламентаризм тут мав свої недоліки і прорахунки, однак те, що наразі всі країни колишньої Югославії є парламентськими республіками, свідчить про приживаність та ефективність такої

політичної практики на балканських теренах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Липсет С.М. Роккан С. Структури размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей / С. М. Липсет, С. Роккан // Партии и выборы: Хрестоматия / РАН. ИНИОН. Московский государственный институт международных отношений (университет) МИД РФ; Отв. ред. и сост. Н. В. Анохина, Е. Ю. Мелешкина. – Ч. 1. – М.: ИНИОН, 2004. – 150 с. – С. 47-76.
2. Гуськова Е.Ю. Политические силы в постсоциалистических обществах / Елена Гуськова // Общественные науки и современность. – М. – 1992. – № 4. – С. 146-157.
3. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование : пер. с англ. / Арндт Лейпхарт; Под общ.рук. Б.И. Макаренко ; Ред.пер. А.М. Салмин, Г.В. Каменская. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 287 с.
4. Гельман В.Я. «Учредительные выборы» в контексте российской трансформации / Владимир Гельман // Общественные науки и современность. – 1999. – №6. – С.46-64.
5. Словения. Путь к самостоятельности: Документы / Сост. и отв. редактор Е. Ю. Гуськова – М: Индрик, 2001 – 552 с.
6. Socialni demokrati. Veliko delo [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – SD. – Режим доступу: <http://socialnidemokrati.si>.
7. Slovenska ljudska stranka. Zgodovina SLS [Електронний ресурс] / SLS. – 2013. – Режим доступу: <http://www.sls.si/o-stranki/zgodovina/>.

8. LDS. Stranka [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Liberalna demokracija Slovenije. – 2016. – Режим доступу: <http://lds.si/o-stranki/>.
 9. Slovenia. Parties and Elections in Europe [Електронний ресурс] / Wolfram Nordsieck. – 2008. – Режим доступу: <http://www.parties-and-elections.eu/slovenia2.html>.
 10. На выборах в Словении побеждают левоцентристы [Електронний ресурс] / «ПолитТех». – 2014. – 14 Июля – Режим доступу: <http://polittech.org/2014/07/14/na-vyborax-v-slovenii-pobezhdayut-levocentristy/>.
 11. Predčasne volitve v Državni Zbor 2014 [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Republika Slovenija. Državna volilna komisija. – 2014. – 13 julij. – Режим доступу: http://volitve.gov.si/dz2014/rezultati/rezultati_slo.html.
 12. Hrvatska demokratska zajednica. Povijest. 1990. [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Hrvatska Demokratska Zajednica. – 2013. – Режим доступу: <http://www.hdz.hr/mi-smo/povijest/1990>.
 13. Socijaldemokratska Partija Hrvatske. Ivica Račan [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – SDP. – Режим доступу <http://www.sdp.hr/clan/ivica-racan/>.
 14. Гуськова Е.Ю. Парламентаризм в Югославии / Елена Гуськова // Демократизация и парламентаризм в Восточной Европе: Моногр. / [Гуськова Е.Ю., Грицкий Ю.И., Светлорусова Л.С., и др.]. – М.: ИНИОН, М., 2003. – 265 с.
 15. Пономарева Е.Г. Политическое развитие пост-югославского пространства (внутренние и внешние факторы): монография / Е.Г.Пономарева. Моск. гос. ин-т межд. отношений (ун-т). – М.: МГИМО, 2007. – 236 с.
 16. Most nezavisnih lista [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – MOST NEZAVISNIH LISTA. – Режим доступу: <http://most-nl.com/>.
 17. Bosnia and Herzegovina at the Crossroads: EU Accession or a Failed State? [Електронний ресурс] / Sarajevo. – 2007. – December. – Режим доступу: https://ti-bih.org/wp-content/uploads/2011/03/Bosnia_and_Herzegovina_EU_Accession_or_a_Failed_State.pdf.
 18. Lična karta stranke demokratske akcije [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Stranka demokratske akcije. – 2012. – Режим доступу: <http://sda.ba/home/o-name/licna-karta-stranke/>.
 19. Смирнов А.В. Союзное правительство и выборы в Боснии и Герцеговине 1990 года [Електронний ресурс] / А. Смирнов // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2010. – № 5. – С. 66-71. – Режим доступу: <https://elibrary.ru/item.asp?id=22942926&>.
 20. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013. Rezultati popisa [Електронний ресурс] / Sarajevo. – 2016. – Juni. – Режим доступу: <http://www.popis2013.ba/popis2013/doc/Popis2013prvOZdanje.pdf>.
 21. Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine. Stranke i koalicije zastupljene u PSBiH [Електронний ресурс] / Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, Trg BiH 1, Sarajevo. – 2016. – Режим доступу: <http://www.parlament.ba/Content/Read/26?title=Stranke-i-koalicije-zastupljene-u-PSBiH>.
 22. Историјат ВМРО-ДПМНЕ [Електронний ресурс] / ВМРО – ДПМНЕ. – 2017. – Режим доступу: <https://vmro-dpmne.org.mk/istorijat>.
 23. Историја на партијата. Социјалдемократскиот сојуз на Македонија [Електронний ресурс] / Социјалдемократски Сојуз на Македонија. – 2017. – Режим доступу: <http://sds.org.mk/Istorija-na-partijata.aspx>.
- Електронні ресурси офіційних сайтів**
24. Офіційний веб-сайт Парламентської асамблеї Боснії і Герцеговини. – Режим доступу: <http://www.parlament.ba>.
 25. Офіційний веб-сайт Асамблеї Косова. – Режим доступу: <http://www.assembly-kosova.org>.
 26. Офіційний веб-сайт Збори Республіки Македонії. – Режим доступу: <http://www.sobranie.mk>.
 27. Офіційний веб-сайт Народної Скупщини Сербії. – Режим доступу: <http://www.parlament.rs>.
 28. Офіційний веб-сайт Державні збори Республіки Словенії. – Режим доступу: <http://www.dz-rs.si>.
 29. Офіційний веб-сайт Сабору Хорватії. – Режим доступу: <http://www.sabor.hr/hr>.
 30. Офіційний веб-сайт Скупщини Чорногорії. – Режим доступу: <http://www.skupstina.me>.